

LÜLLEMÄE KÜLARADA

Rajameister: Toivo Kotov

H = 5m

- 31 LAME KÜNGAS
- 32 KÜNKA KIRDEOSA
- 33 KIVI 1m KAGUKÜLG
- 34 INFOTAHVLI EDELAÜLG
- 35 TEHISKÜNGAS
- 36 KABELI ASE
- 37 SURNUAIA VÄRAV
- 38 PURSKKAEVU LOODEKÜLG
- 39 KARU LOODEKÜLG
- 40 KAEVU EDELAÜLG
- 41 JALGRAJA OTS
- 42 HEKI LOODESERV
- 43 LÄTE

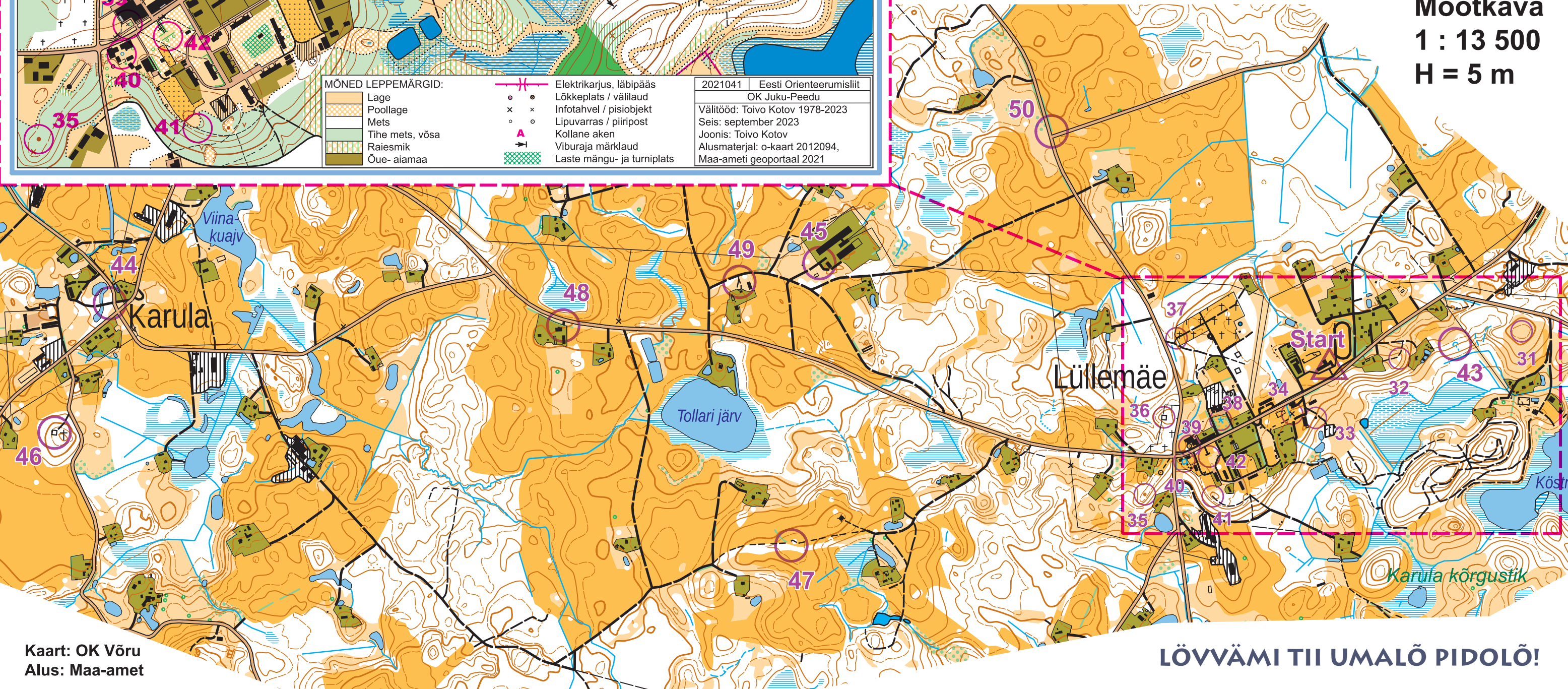
KARULA KIHULKUND

UMA PIDO
TSIHIOTSMISÖMÄNG

Legend:

31	Rehemägi	41	Kullamägi
32	Korgõmägi	42	Oli kord mälestusmärk...
33	Kullamäe kivi	43	Läte
34	Pink Lattiku mälestuses	44	Mõisapark
35	Lüllemägi	45	Suurfarm
36	Vana surnuaid	46	Kroodimägi
37	Surnuaia värät	47	Käärikmägi
38	Viipurskus	48	Vana vallamaja
39	Kahr	49	Karjamõisa
40	Kaiv	50	Puiõrida

Mõõtkava
1 : 13 500
H = 5 m

Kaart: OK Võru
Alus: Maa-amet

LÖVVÄMI TII UMALÖ PIDOLÖ!

UMA PIDO

TSIHOTSMISÖMÄNG

LÜLLEMÄEL 21.10.2023

31. Rehemägi

Rehemägi (104 m) om nime saanu arvada' mäe veere pääl innembi ollu köstre riie perrä. Siist om illus kaia' **Köstrijärve, vanna leeri- ja koolimaia**, Karula korgõmaa kõgõ korõmbat mäke **Rebäse Tornimäke** (138,2 m) ja katõ tipuga **Jaanimäke** (112,7 m).

1846. aastal tull' Karulahe kuulsa köstri ja koolimiis **Karl Stimm**, kink kottalõ Lattiku Jaan om kirutanu, et tuu ollõv andunu köstrikotussõ ümbre olõjilõ mäkile vahtsõ' nime' Piibli perrä. Köstrijärve kutsõ Stimm **Geneetsareti järves**. Rehemägi om esiki Karula rahvuspargi edimädse kaardi pääl nimega **Kristusõ kannatamisõ mägi**.

Rehemägi

Rehemägi (104 m) on ilmselt nime saanud mäe jalamil varem asunud köstri rehe järgi. Siit avaneb suurepärase vaade **Köstrijärvele, vanale leeri- ja koolimajale**, Karula kõrgustiku kõrgeimale mäele – **Rebase Tornimäele** (138,2 m) ja kahe küüruga **Jaanimäele** (112,7).

1846. a asus Karulasse elama legendaarne köster ja koolimees **Karl Stimm**, kelle kohta on Jaan Lattik kirjutanud, et see andnud köstrikohta ümbritsevatele mägedele piibli nimed. Köstrijärv olnud Stimmi käsitluses **Geneetsareti järv**. Rehemägi on isegi Karula rahvuspargi esimesel kaardil nimega **Kristuse kannatamise mägi**.

32. Korgõmägi

Korgõmäelt (112,6 m) om illos kaia ka umal inemisel. Üle **Köstrijärve** ja **Köstrisuu** omma' nätä' **Hallimägi** (132,7 m) ja **Rebäse Tornimägi**. Korgõmäe õdagupoolidsõ veere päälse talu asõmõl oll' vanastõ **kerigumõisa suur riid**. Tuu riid oll' ummamuudu kultuurimajas 19. aastagasaa lõpul. Suvildõ tetti riiealutsõst laudõ ja pakkõga pidukotus.

Kerigumõisa rehest om rahva miilde jäänü ka üts sünge, a periselt juhtunu lugu. 1821. aastaga talvõl tull' siia kanti marususi. Marutõppõ jäänü inemise tuudi kerigumõisa riide kuulma. Tuu hirmsa juhtumisõ om näütemängus „Hunt“ kirutanu **Bernard Kangro** 1947. aastal.

Jaan Lattik: „Tuu oll' õkva ku luudusõ ime, et õkva silmi iin egäl puul mäe. Karula kunnmaa ekä seltsi ja sorti mäkiga võisõ tõtõst ütte võõrast inemist, kiä siia valda trehväs edimäst kõrda sõitma, tull' tuu reisjä sõs Harglõst, Sangastõst vai ka Urvastõst vai viilgi kavvõmbast, lummi ja haarda uma kuntligadsõ käega üskä. Hindä valla inemine hindäle loomuperätselt es näe' midägi esierälist Jumala ilusan loomingun. Arvas, et nii pidigi olõma. Ku sitakuurma pistvä mäekaldõ pääl ümbre lätš, sõs vansõ, et „misjaoss siia naid mäki nii pall'u om visat“. („Mõrsjapärg! 1951)

Kõrgemägi

Kõrgemäelt (112,6 m) avaneva vaate ees ei pea ka oma valla inemine silmi maha lööma. Üle **Köstrijärve** ja **Köstrisoo** kõrguvad **Hallimägi** (132,7 m) ja **Rebase Tornimägi**. Kõrgemäe läänenõlvale jääva talu

asemel asus vanasti **kirikumõisa suur rehi**. See rehi oli omamoodi kultuurimajaks 19. sajandi lõpul. Suviti kohandati avar rehealune laudade ja pakkudega pidude kohaks.

Kirikumõisa rehest on rahva mälestustesse jäänud ka üks sünge, kuid tõele vastav lugu. 1821. a talvel tungis **marutõbine hunt** Karula aladele. Taudihaiged toodi kirikumõisa rehte surema. See tohutu inimlik tragöödia on leidnud kajastamist **Bernard Kangro** 1947. a paguluses kirjutatud näidendis „Hunt“.

Jaan Lattik: „See oli justkui looduse ime, et kohe silme ees igal pool mäed. Karula kuplistik iga seltsi ja sorti mägedega võis tõepoolest üht võõrast inimest, kes esmakordselt siia valda juhtus sõitma, tuli too reisija Harglast, Sangastest või ka Urvastest või veelgi kaugemalt, võluda ja haarata oma künkalise käega sülle. Oma valla inimene loomukohaselt ei näinud midagi erilist Jumala ilusas loomingus. Arvas, et nii pidigi olema. Kui sõnnikukoorem järsu mäe kaldal ümber läks, siis kirus, et „misjaoss siia naid mäki nii pallu om visat“. („Mõrsjapärg! 1951)

33. Kullamäe kivi

Siist näge kunagist **Põhjasõa tapõluspaika**. Täämbädsel pääväl saa tan rahun mäe pääl suusata' ja kelguta'. A umal aol oll' tan peris kõva tapõlus. Tuust kõnõlõs meile **Jaan Lattiku** jutt „**Kõnõlõ mullõ üts jutt**“: „Tuu juhtu Võrumaal, Karula kihlkunnan ja Karula vallan. Sääl üldidselt juhtu ja sündü väega hulga andsakit juttõ ja värke. Ega' ma sös muidu' es mõistnu säält nii pall'u kiruta'. Nuu' mäe' ja mõtsa', järve' ja oru' omma' säält täüs egäsugumaidsi johtumiisi.

Üts Põhjasõa veritsempi lahingit lüüdi Karula kerigu man. Ja tuust aost omgi peri lugu, midä ma nüüt jutusta...”

Kullamäe kivi

Siit avaneb vaade kunagisele **Põhjasõja lahinguväljale**. Tänapäeval saab Põhjasõja lahinguväljal rahumeelselt mäesuusatamist ja kelgutamist harrastada. Omal ajal toimus siin aga hoopis äge taplus. Sellest räägib meile **Jaan Lattiku** jutt „**Räägi mulle üks jutt**“: „See juhtus Võrumaal, Karula kihelkonnas ja Karula vallas. Seal üldiselt juhtus ja sündis väga palju imelikke asju ja värke. Ega ma's muidu ei oskaks sealt niipalju kirjutada. Need mäed, metsad, järved ja orud on seal tulvil igasuguseid juhtumeid.

Üks Põhjasõja veriseid lahinguidki löödi Karula kiriku juures. Ja sellest ajast ongi pärit lugu, mida ma nüüd jutustan...”

34. Pink Lattiku mälestüses

Seo teedüstahvli ja mälestüspink Karulast peri suurõlõ mehele tetti vallalõ 23. piimäkuu pääväl 2018. aastal EV 100 sündmüisi raamõn. Teedüstahvli tagumadsõ küle pääl om QR-kuut, miä juhataas kätte põhjaligumba teedüsse **Jaan Lattiku** kottalõ.

Lattiku mälestüspink

See infotahvel ja mälestüspink Karulast võrsunud suurmehele avati 23. juunil 2018. aastal EV 100 sündmuste raames. Infotahvli tagumisel küljel on QR-kood, mis juhatab kätte põhjalikuma info **Jaan Lattiku** kohta.

35. Lüllemägi

Olõmi paiklikkõ teie kokkusaamiskotussõn Lüllemäel. Tõõnäolidsõlt sai mägi uma nime võru keele sõnast *lüll* (eesti k 'võllas, võllapuu, kaak') ehk karistuskotussõst, miä siin ollu. Ja mäe perrä sai uma nime Lüllemäe külä. Kas tuu kokkuveet mäekene võisõ olla lüllü asukotus? Tuu olõ-õi täpsäle teedä'. Tuud võimi õnnõ mõtõlda'. Küll om teedä' tuu, et tan oll' 1812. aastani Karula edimäne surnuaid.

Tansaman lähkül om Vabahussõa mälestüssammas, miä panti pistü 1936. aastal – tuud omma' kommunisti' katõl kõrral häötänü, a 1942. ja 1992. aastal tetti vahtsõnõ sammas asõmõlõ.

Lüllemägi

Oleme kohalike teede ristumiskohas asuval Lüllemäel. Tõenäoliselt sai mägi oma nime võru keele sõnast *lüll* 'võllas, võllapuu, kaak' ehk karistuskohast, mis siin asunud. Ja mäe järgi sai oma nime Lüllemäe küla. Kas see tehisküngas võis olla võlla asukoht? See pole täpselt teada. Võime ainult oletada. Küll teame seda, et siin asus 1812. aastani Karula esimene surnuaed.

Siinsamas lähedal asuv Vabadussõja mälestussammas püstitati algselt 1936. aastal ning see on pärast kommunistide poolt purustamist kahel korral taastatud – 1942. ja 1992. aastal.

36. Vana surnuaid

Seod kotust kutsutas täämbädsel aol **vanas surnuaias**. Surnuaid õnnistõdi sisse 1812. aastal. Surnuaial oll' algusõst pääle kõrralik aid ümbre ja Laatrõ tii veerev uhkõ värät. Seo kotussõ pääl oll' innembi kapõl. Edimäne kapõl ehitedi vanna surnuaida 1817. aastal. 1893. aastal ehitedi joba tõni kapõl, selle et tõni ähvärd' kokku sata'.

Seo väiku maalapi pääl puhkas väega suur tükk Karula aoluku. Tsihiotsmiskaardi pääl om verevä ristiga är märgit (murdunu ristiga) haud, kon puhkas Karl Stimm, kiä oll' 50 aastat Karulan kuulmeistris ja köstris.

Vana surnuaed

See paik siin on tänapäeva kõnepruugis **vana surnuaed**. Surnuaed õnnistati sisse 1812. a. Surnuaial oli algusest peale korralik piirdeaed ja Laatre tee ääres esinduslik värav. Asud kunagise kabeli aseme juures. Esimene kabel ehitati vanale surnuaiale 1817. a.

1893. a ehitati kalmistule juba teine kabel, sest esimene oli muutunud varisemisohtlikuks.

Sellel väikesel maalapil puhkab väga suur tükk Karula ajalugu. Orienteerumiskaardil on punase ristiga märgitud 50 aastat Karulas kooliõpetaja ja köster olnud Karl Stimmi murdunud ristiga haud.

37. Surnuaia värät

Seo om täämbädse päävä kõnnõpruugin **vahtsõ surnuaia** edimäne värät. Surnuaid õnnistõdi sisse 1904. aastal. Värät ja sissesõidutii tetti õdagu poolõ külge, ligastõ-Laatrõ tii viirde, nii et hobõsõ' kirstuga tull' kas pistväst mäeveerest üles tõmmada' vai sõs tull' kirst kassi pääl havvani kanda'. Siiä' tetti verevist savikivvest uhkõ värät. Parhillatsõni omma' alalõ püsünü savikiviposti'. Parhilla' tarvitõdas surnuaida minekis tõist tiid, miä tulõ kerigu müüre mant. Ka siin surnuaian puhkas väega hulga Karulalõ tähtsit inemiisi, tõisi hulgan kirämiis **Valev Uibopuu** ja rahvatohtri **Kaika Laine**. Tsihiotsmiskaardi pääl om verevä ristiga märgit mitmõkõrdsõ vallavanõmba, pääkohtumehe ja Jaan Lattiku esä **Davet Lattiku** perre havvaplots.

Surnuaia värav

See siin on tänapäeva kõnepruugis **uue surnuaia** esimene värav. Surnuaed õnnistati sisse 1904. a. Värav ja sissesõidutee rajati läände, ligaste-Laatre tee äärde, nii et hobused kirstuga tuli kas järsust mäeküljest üles tõmmata või tuli kirstu kätel hauani kanda. Ka siia rajati punastest tellistest esinduslik värav. Praeguseks on säilinud värava telliskivipostid. Praegu kasutatakse surnuaiale minekuks teist teed, mis tuleb kiriku varemete juurest. Ka sellel surnuaial on puhkepaiga leidnud väga palju Karulale olulisi inimesi, teiste hulgas kirjanik **Valev Uibopuu** ja ravitseja **Kaika Laine**. Orienteerumiskaardil on punase ristiga mitmekordse vallavanema, peakohtumehe ja Jaan Lattiku isa **Davet Lattiku** perekonna hauaplots.

38. Viipurskus

Seo viipurskus om inneskidse Karula meierei uibuaian. Karula piimäütistü tüüt' alõvi keskel joba 1912. aastast pääle. Ütistün tettü või ja kohupiim olli' tunnõdu uma korgõ kvaliteedi poolõst.

Meierei vahtsõit hoonõit naati ehitämä edimädse esisaisvusao lõpun, jakati šaksa okupatsiooni ajal ja sai valmis 1948. aastal.

Tan elli uman noorõnpõlvõn Karula tippsportlanõ – Lüllemäe meieri poig, mitmõkõrdrõ Eesti meistri ja rekordidõ umanik vasara- ja rasõhushiitmisen **Koit Annamaa**. Võtt' ossa Berliini olümpiamängõst 1936. a ja tull' maailma kõgõ parõmbidõ siän vasarahiitmisen katsanda kotussõ pääle. Tuu oll' Eesti kergejõustiklasi kõgõ parõmb tulõmus noil olümpiamängõl.

Purskkaev

See purskkaev asub kunagise **Karula meierei** õunaaia. Karula piimaühistu meierei tegutses alevi keskel juba 1912. aastast. Ühistu toodetud Karula või ja kohupiim olid tuntud oma kõrge kvaliteedi poolest. Meierei uut hoonet hakati ehitama esimese iseolemise aja lõpus, jätkati saksa okupatsiooni ajal ja valmis 1948. aastal.

Siin elas oma noorpõlves ka Karula tippsportlane – Lüllemäe meieri poeg, mitmekordne Eesti meister ja rekordite omanik vasara- ja raskusheites **Koit Annamaa**. Võttis osa Berliini olümpiamängudest 1936. a., tulles maailma parimate hulgas vasaraheites kaheksandale kohale, mis oli Eesti kergejõustiklaste parim tulemus neil olümpiamängudel.

39. Kahr

Karula nimega tulõ kõgõpäält miilde *karu* 'kahr'.

Tunnõt kodu-uurja **Helbe Merila-Lattiku** arvamisõ perrä tulõ Karula nimi sõnast *karunõ* 'kahrõ', karm'. Põllumehele Karula väega sõbralik ei olõ', a silmale om taa illus kaia'. Lühkült ütelden: **KARM JA KAUNIS KARULA!**

Kotussõnimeuurja **Evar Saarõ** arvatõn om Karula nime alussõs vana inemisenimi. Inemisenimi ummakõrda või näüdädä' nimekandja karvasust-karmust. Sama peritoluga omma' Soomõ Karvola kotussõnime', võrdlõ' ka Karula nime edimäst kirjapanõkit 1392 *Carwele*.

Karu

Karula nimi seostub esimese hooga karuga.

Tuntud kodu-uurija **Helbe Merila-Lattiku** arvates tuleb Karula nimi sõnast *karune* 'kare, karm'. Põllumehele Karula eriti sõbralik ei ole, aga silmale on ta ilus vaadata. Lühidalt öeldes: **KARM JA KAUNIS KARULA!**

Kohanimeuurija **Evar Saare** arvates seostub kohanimi vana isikunimega. Isikunimi omakorda viitab ka nimekandja karususele. Sama algupära on Soomes arvukad Karvola kohanimed, võrdle ka Karula nime esmamainimist 1392 *Carwele*.

40. Kaiv

Seo muru pääl ei saa' ei üle, ei ümbre inne sõta Karula kultuuri ja seltskonna hinges olnust **Jaan Kompusõst**. Jaan Kompusõ iistvõtmisõl tetti Lüllemäel inneskine kõrts ümbre seldsimajas, miä tetti vallalõ 1927. aastal. Maja and' Karula vallalõ perändüses Jaan Kompusõ poig Ülo täambädse ao **Karula Naisseldsi** tegemiisis.

Kompusõ vai Naisseldsi majaga jaga murupäalist inneskine **aptiik**. 1897. aastal nakaš apteegimajan tööle **Johann Müllerson**, kiä om töönäolidsõlt kõgõ kuulsamb Karulan ollu' tohtri. Timä kotsilõ om Jaan Lattik kirutanu nii: „Üts timä avalikõst kõnnist miildü mullõ nii väega, et mul ei tahtu' taad raamatust vällä jättä'. Tohtri astsõ kõnnõtuuli uhkõ vorm sälän ja üteli: „Avvustõdu' siinolõja' ja pidulisõ'. Teretä' teid, kedä teid nii hulga siiä' kokku om tullu' mi tähtsäle pidupääväle. Nigu esi' näeti – tüü om tettü, vaiv om nättü. Miä sõs muud ku hurraaah!“ Päält taad juttu astsõ kõnnõtoolist alla. Kas või olla' viil sõbraligumbat kõnõt!“ („*Talupoja laul*“ 1953)

Kaev

Siin õuel ei saa läbi ega ümber enne sõda Karula kultuuri ja seltskonna hingeks olnud **Jaan Kompusest**. Jaan Kompuse eestvedamisel tehti Lüllemäel endisest kõrtsihoonest seltsimaja, mis avati 1927. a. Maja pärandas Karula vallale Jaan Kompuse poeg Ülo tänase **Karula Naisseltsi** tegemisteks.

Kompuse või Naisseltsi majaga jagab õue endine **apteek**. 1897. aastal hakkas apteegimajas tööle **Johann Müllerson**, kes on tõenäoliselt legendaarseim Karulas tegutsenud arst. Tema kohta on **Jaan Lattik** kirjutanud nii: „Üks tema avalikest kõnedest meeldis mulle nii väga, et ma ei raatsi seda raamatust välja jätta. Tohter astus kõnetooli hiilgavas vormis ja lausus: „Austatud koosolijad ja pidulised. Tervitan teid, kes te nii rohkel arvul olete siia kokku tulnud meie tähtsale pidupäevale. Nagu ise näete – tüü om tettü, vaiv om nättü. Mis muud kui hurraaah!“ Selle jutu järele astus kõnetoolilt alla. Kas võib veel olla sõbralikumad kõnet!“ („*Talupoja laul*“ 1953)

41. Kullamägi

Olõmi Lüllemäe küla kõgõ korgõmba luudusligu mäe otsan Kullamäel.

Vanarahva jutu perrä ollõv Vanapakan tuu mäe veere pääl kulda sulatanu. A tuu tüü man juhtunu nii, et üte kuuma ilmaga nõsõnu lõunõ puult üles must piksepilv ja ähvärpänu rassõt müristämist. Vanapoiss pagõnu sedämaid maa põhja varju, kohe tä tuusjaos tii oll' tennü. A pagõmisõga ajanu tä kullapaa ümbre. Sulakuld palutanu kõik lilli' ja haina' hindä tii pääl är.

Tuust oll' saanu **Kullamägi** uma nime.

Sulakulla juuskmisõ jälg om õkvalt punkti all mäeveere pääl parhillaki nätä'.

Kullamägi

Asume Lüllemäe küla kõige kõrgemal looduslikul künkal Kullamäel.

Vanarahva jutu järgi olla Vanapagan selle künka nõlval kulda sulatanud. Selle töö juures aga juhtunud, et ühel palaval päeval tõusis must äikesepilv lõuna poolt üles ja ähvardas rasket müristämist. Vanapoiss põgenes sedämaid maa põhja varjule, kuhu ta selle tarbeks urgastee oli teinud. Põgenemise tuhinäs aga ajanud kullapaja ümber. Sulakuld põletanud kõik lilled ja taimed oma teel.

Sellest ka **Kullamäe** nimi.

Sula kulla voolamise jälg on otse punkti all mäe jalamil praegugi näha.

42. Oli kord mälestusmärk...

1944. a põimukuun „vabasti“ nõvvukogu sõamehe' Karula kandi. Lüllemäe küla keskele panti koolnu kangõlaisi avvustusõs üles mälehtüsmärk, midä huuldi' Lüllemäe 8-klassilidsõ kooli pioneeri'.

Kahjus es tuu' „vabastaminõ“ meile tagasi ei vabahust, ei esisaisvust. Esisaisvusõ tagasisaamisõs oll' vaia vereldä' laulvat revolutsiooni.

24. radokuu pääväl 2022. a naas vinne sõavägi Ukrainaga sõdima. Vinne sõamiihi säääl tettü kurjatüü' panni' üle kaema ka näide avvus pantu' mälehtüsmärgi' Eestin.

2023. a piimäkuun võeti Lüllemäe mälehtüsmärk maaha.

Oli kord mälestusmärk...

1944. a augustis „vabastasid“ nõukogude sõjamehed Karula ümbruse. Lüllemäe küla keskele püstitati langenud kangelaste auks mälestusmärk, mida hooldasid Lüllemäe 8-kl kooli pioneerid.

Paraku ei toonud „vabastamine“ meile tagasi vabadust ega iseseisvust. Iseseisvuse taastamiseks oli vaja veretut laulvat revolutsiooni.

24. veebruaril 2022. a alustas vene armee sõda Ukraina vastu. Vene sõjameeste seal toimepandud kuriteod sundisid üle vaatama ka neile püstitatud mälestusmärgid Eestis.

2023. a juunis Lüllemäe mälestusmärk likvideeriti.

43. Läte

Lätte' omma' küländ salaperälidse' kotussõ'.

Tunnõt lättide uurja **Kristel Vilbaste** kirutas jutun „Lättin om algus“: „Lättit piten om terve inemiskund õkva nigu elosuuni piten köüdüssen. Lätte' omma' meil lõunõn ja allika' põhjan.“

Marju Kõivupuu om kirutanu: „Lätte' omma' uskõ üledse' paiga'. Näid om egäl puul ilman, ei olõ' vaiht, kas olõt sa moslem, kristlanõ, õigõusklik vai pakan. Lättin ei olõ' õnnõ algus, näide seen om terve' mi elujõud ja luutus.“

Ütest hindä sünnikodu **Mäkiste** man olnust lättest om **Jaan Lattik** kirutanu jutu „Läte“ (kogumik „Mets“ 1928).

Läte

Allikaid on ikka ümbritsenud mingi salapära.

Tuntud allikate uurija **Kristel Vilbaste** kirjatõös „Allikates on algus“ on öeldud: „Allikaid pidi on kogu inimkond otse kui tuiksooni pidi ühenduses. Lätted on meil lõunas ja allikad põhjas.“

Marju Kõivupuu on kirjutanud: „Allikad on religioonideülesed paigad. Seda nähtust võib kohata kogu maailmas, ei ole vahet, kas oled moslem, kristlane, õigeusku või paganausku. Allikates pole ainult algus, neis on kogu meie elujõud ja lootus.“

Ühest oma sünnikodu Mäkiste juures asunud lättest on **Jaan Lattik** kirjutanud jutu „Läte“ (kogumik „Mets“ 1928).

44. Mõisapark

Karula mõisa nakaś kujunõma päält Põhjasõta.

1838. a müüdi Karula ja Kaagjärve mõisa' **ooberst ja rüütli Moritz Friedrich von Grotele**, kink perre valdustõ jäi' mõisa' Eesti vabariigi maareformini 1920. aastil.

Nikolai von Grotest (1826–1911) sai päält uma velle kuulumist Karula ja Kaagjärve mõisidõ herr. Tedä kutsuti nimega Nink. Tuu oll' annõt vigadsõ keeletarvitamisõ peräst. Nink ehit' Karulalõ mõisahuunõ nigu muudsa lossi, miä pidi olõma stiililt illadsõ klassitsismi kõgõ muudsamb ja uhkõmb esindäjä Baltikumin. Lossi sisetüü' oli' lõppõman 1911. aastal. Tuu suur ja uhkõ hoonõ' hädü tulõn 1919. a keväjäsuvõl. Täämbädses omma' kõrvalhuunist alalõ **valitsõjamaja**, **tüüliisimaja** ja **hobõsõtall**, kon nõvvukogu aol oll' **Karula sovhoosi kontor**.

Mõisapark

Karula mõisa kujunemine algas pärast Põhjasõda.

1838. a müüdi Karula ja Kaagjärve mõisad **ooberst ja rüütel Moritz Friedrich von Grotele**, kelle perekonna valdustesse jäid mõisad Eesti Vabariigi maareformini 1920. a.

Nikolai von Grotest (1826–1911) sai pärast oma venna surma Karula ja Kaagjärve mõisate ainuvaldaja. Tal oli hüüdnimi **Nink**. See oli saadud vigasest eesti keele tarvitamisest. Nink ehtas Karulasse mõisahoone kui moodsa lossi, mis pidi olema stiililt hilisklassitsismi modernseim ja uhkeim esindaja terves Baltikumis. Lossi viimistlustööd olid lõpukorral 1911. aastal. See suur ja uhke hoone hävis tules 1919. a kevadsuvel. Tänapäevaks on kõrvalhoonetest säilinud **valitsejamaja**, **tööliste maja** ja **hobusetall**, kus nõukogude ajal asus **Karula sovhoosi kontor**.

45. Suurfarm

Inneskine Karula sovhoosi Tollari suurfarmi hoonõ', miä oll' mõtõld 600 lehmäle. 1980-ndil oll' sääne olõman kõigin Eesti sovhoosõn ja kolhoosõn. Parhilla' tüütäs kurapoolitsõn söödähoitmisõ paigan prantslasi ettevõtõ', miä tegeles sääl turba presmise ja hoitmisõga. Toodang viiäs Prantsusmaalõ.

Suurfarm

Kunagine Karula sovhoosi Tollari suurfarmi hoone, mis oli mõeldud 600 lehmale. 1980ndatel oli selletaoline kõigis nõukogude Eestis kolhoosides ja sovhoosides. Praegu tegutseb vasakpoolses söödahoidlas prantslastele kuuluv ettevõte, mis tegeleb seal turba pressimise ja ladustamisega. Toodang eksporditakse Prantsusmaale.

46. Kroodimägi

Tan oll' mõisaumanikõ, perekund **von Grote** (rahvasuun Kruut) kapõl ja surnuaid.

Helbe Merila-Lattik: „*Mõisnik es taha' umma matust tetä' Karula surnuaida minkagiperäst, a valisi tuu jaos vällä ilusa mäekundi õkva Karula mõisa kõrval, midä opõtaja Wilhelm Gottfried Franzen õnnist' ja kohe edimädses matõti Anette von Grote 1868. aastal. Parun ehit' mäe pääle savikivist kabõli, havva pääle pand' mustast marmorist plaadi. Ildamb panti matussõ pääl pistü suur must ravvast engli. Musta' marmorplaadi' panti ka järgmäidsi haudu pääle. Rahvasuun naati matust kutsma Kroodimäes. („Karm ja kaunis Karula“)*

Mäe otsast lövväti häste alalõ püsünü havvaplaadi'.

Kroodimägi

Siin asus mõisaomanike **von Grote'de** perekonna kabel ja kalmistu.

Helbe Merila-Lattik: „*Mõisnik ei tahtnud oma matusepaika rajada millegipärast Karula surnuaiale, vaid valis selleks kauni mäekünka otse Karula mõisa kõrval, mille pastor Wilhelm Gottfried Franzen õnnistas ja kuhu esimesena on 1868. a maetud Anette von Grote. Parun rajas mäele telliskivist kabeli ja kattis haua musta marmorplaadiga. Hiljem püstitati matusepaika suur must rauast ingel ning ka kõik järgmised hauad kaeti mustast marmorist plaatidega. Rahvasuu hakkas matusepaika kutsuma Kroodimäeks.“ („Karm ja kaunis Karula“).*

Mäe tipust leiate suurepäraselt säilinud hauaplaadid.

47. Käärikmägi

Käärikmägi (129,9 m) om üts Karula korgõmaa korõmbiid tippõ. Kõgõ korõmbalõ, Rebäsemõisa Tornimäele jääs seo alla õnnõ katsõ miitrega. Siist om hää kaia' põhja poolõ, üle Tollari järve, kavvõn iin om Valga nõgu Väikese Imäjõõ puul, kon omma' Tsirguliina ja Laatrõ.

Käärikmägi

Käärikmägi (129,9 m) on üks Karula kõrgustiku kõrgemaid tippe. See jääb kõrgustiku kõrgeimale, Rebäsemõisa Tornimäele alla vaid kaheksa meetriga. Siit avaneb avar vaade põhjakaarde üle Tollari järve Valga nõole Väikese Emajõe suunas, kus asuvad Tsirguliina ja Laatre.

48. Vana vallamaja

Olemi jõudnu **Karula vana vallamaja** ette.

Õkva vallamaja takan om **Jaan Lattiku** edevanõmbidõ **Tüürä talu** vana ussaid, kon pääle Põhjasõta pand' Paltseri-Tüürä Piitre alussõ tugõvalõ, lugõmist ja kirutamist tundvalõ perekunналõ.

Siist nakkas Lattikidõ perekunналugu. 18. aastagasaa lõpun oll' kirätundja peremiis joba kuulmeistre, selle et sinnä' tallu kutsuti kokku ümbrüskunna latsõ', et näide lugõmist ja katõkismusõ tundmist kontrolli'. Tüürä talust sai koolitalu, mis veigi vällä erälde Tüürä algkooli sisse säädmisseni talu maa pääl. Viil aig edesi jäi koolitalu valla talus, kohe ehitedi Karula vallamaja ja magasiait.

Tüürä koolin opati latsi 1923. aastani.

Vana vallamaja

Oleme jõudnud **Karula vana vallamaja** ette.

Kohe vallamaja taga asub **Jaan Lattiku** esiisade **Tüüra talu** ase, kus peale Põhjasõda Paltsere-Tüüra Peeter pani aluse tugevale, kõrge kirjaoskusega perekonnale.

*Siit algab Lattikute perekonnalugu: 18. sajandi lõpus oli kirjaoskaja talumees juba kooliõpetaja, sest sinna tallu lihtsalt koondati lugemisoskuse ja katekismuse kontrollimiseks ümbruskonna koolikohustuse-ealised lapsed. Nii kujuneski Tüüra talust koolitalu, mis lõpptulemusena viis välja **Tüüra algkooli** rajamiseni talu maadele. Kooli asukoht hiljem ehitatud Karula vallamaja ja magasiaida taga jäi samaks.*

Tüüra kool töötas kuni 1923. aastani.

49. Karjamõisa

Tan olnu kunagidsõst Tollari kar'amõisast – talust tetti karjamõisa 19. aastasaal – om alalõ püsünü õnnõ maakivist laut. Nõvvukogu aol pruugiti taad ku vaðkalauta ja noorõkarja lauta. Tollari lauda nimme kand ka sovhoosiaignõ suurfarm õkva kõrval.

Karjamõis

Siin asunud kunagisest Tollari karjamõisast – talust tehti karjamõis 19. sajandil – on säilinud vaid maakivilaut, mis nõukogude ajal oli kasutusel vasika-ja noorkarjalahudana. Tollari lauda nime kannab ka sovhoosiaegne suurfarm naabruses.

50. Puiõrida

Seo allee hummugupoolidsõ puiõ ria pääl kasus Eestin küländki haruldanõ hall pähkmapuu. Seo vällämaa puu om peri Põhja-Ameerikast ja tedä kasvatõdas Eestin ku külmäkimmäst ilupuud. Tarbõpuu, midä timäst kodumaal saias, om kallis. Tuud pruugitas tiseritüüs, a vilju söögikraami tuutmisõ man.

Allee

Selle allee idapoolse puuderea moodustab Eestis küllaltki haruldane hall pähkliipuu. See võõrliik on pärit Põhja-Ameerikast ning esineb Eestis külmakindla ilupuuna. Tema puit on kodumaal kõrgelt hinnatud, seda kasutatakse tiseritöödel. Vilju kasutatakse toiduainetetööstuses.